

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА РАДА
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РІВНЕНСЬКОЇ ОДА
КЗ «РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ» РОР
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-МЕМОРИАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ПОЛЕ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ»
КЗ «ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК МІСТА ДУБНО» РОР
КЗ «ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК МІСТА ОСТРОГА» РОР
РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

ВИПУСК XVI

*Матеріали наукової конференції
присвяченої року культурної спадщини в Європі
«Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім»*

УДК 008 (4)

Відповідальний за випуск:
Олександр Булига

Упорядники:
Олександр Булига, Андрій Жив'юк

Технічне редагування:
Віктор Луц

Комп'ютерна верстка та дизайн:
Віктор Луц, Ольга Морозова

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Зб. наук. праць. Вип. XVI.: Матеріали наукової конференції «Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім» – Рівне: ПП Дятлик М., 2018. – 333 с. іл., табл.

ISBN 978-617-515-285-0

У науковому збірнику опубліковано матеріали присвячені питанням охорони та збереження культурної спадщини на Волині. Видання розраховане на викладачів, істориків, культурологів, музейних працівників та студентів.

УДК 008 (4)

*Відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори.
Редакційна група може не поділять думок і концепцій авторів.*

ISBN 978-617-515-285-0

© Рівненський обласний
краєзнавчий музей, 2018

МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ

Олександр Булига

ОГЛЯД ВИДАНЬ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ У КОЛЕКЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Культурна спадщина Волині є складовою частиною історичного надбання наших предків. Значна її частина пов'язана з минулим християнських церков, зокрема, монастирів. Церква, будучи невід'ємною частиною суспільства, нерідко, брала на себе ті функції, виконання яких сьогодні є звичною прерогативою держави. Це стосується періоду середньовіччя та нового часу, коли за стінами монастирів, скитів та братств розвивалась освітня та видавнича справа, творились національні набутки та святині. Те, що залишилось з минулих часів і вдалось зберегти, його вартість сьогодні важко переоцінити. Це архітектурні ансамблі, рукописні праці, літописні зводи, стародруки, твори живопису, скульптури, ювелірні речі тощо. Сьогодні чисельні скарби християнської культури знаходяться у музеях, бібліотеках, приватних колекціях і являються свідками суспільного поступу та безцінним джерелом історичного розвитку. Волинська земля була причетною до творення цих визначних пам'яток християнської культури, тому не випадково саме тут зберігається значна їх частина.

Чільне місце посеред фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ) належить історико-церковній колекції, у якій, зокрема, представлено різноманітну друковану продукцію, що видавалась в Острозі, Дермані, Львові, Києві, Новгород-Сіверському, Москві, Варшаві та інших містах і містечках Європи від кінця XVI ст. Найбільшу кількість друкованих матеріалів церковного походження становлять друки Почаївського Свято-Успенського монастиря. Друкарня цієї чернечої обителі розпочала свою роботу на початку тридцятих років XVIII ст. У той час монастир перебував у юрисдикції Уніатської Церкви (з 1712 р.).

Згідно привілею короля Августа II від 18 жовтня 1732 року, Почаївський монастир отримав право на відновлення друкарні і видавництво книг «dialectem Ruskim, Polskim y Latinskim» [5, арк.1]. «Право на відновлення» можна пояснити тим, що ще у 1618 році у Почаївській обителі була видрукувана книга «Зерцало Богословія» мандрівним друкарем Кирилом Транквіліоном Ставровецьким. Саме цей факт, найімовірніше, спричинив відповідне формулювання у королівському привілеї. За час існування друкарні (до 1918 року) у монастирі побачила світ велика кількість друків, переважно більшість яких становить літургійна література, збірки проповідей, релігійних пісень та молитов. Необхідно відзначити, що у цей період монастир змінив свою конфесійну приналежність. 1831 р. Почаївська обитель повертається у юрисдикцію Православної Церкви [4, с. 206].

Найбільш активно почаївська друкарня працювала в першу добу свого існування. Уніатські друки музейної збірки також переважають православні видання, у відповідності сорока п'яти книг до шістнадцяти. Посеред цих видань необхідно виділити «Службник» (має два титули, один з них позначений 1734, другий — 1735 р.). У музеї зберігається два екземпляри цього видання 1734 р. [9]. «Службник содержаш в себі по чину святія восточния церкви літургію иже в святых отца нашего Іоанна Златоустого и прочая і іерейская служенія...» є першою книгою стаціонарної монастирської друкарні. Окремі дрібні друки видавались у Почаєві ще на початку тридцятих років XVIII ст. Це проскомідійний листок, пісні на честь ігумена Іова Желіза та пастирські послання Луцького єпископа Феодосія Лубенецького-Рудницького [6, с. 463]. Саме

з посвятою Рудницькому, який до 1730 року був настоятелем Почаївського монастиря, а перед тим ректором Гоцанської школи, було видано «Служебник» 1734 року. Обумовлено це тим, що саме єпископ Феодосій, разом з своїм наступником на посаді ігумена Почаївського монастиря, домоглися права відкриття друкарні.

Почаївські василіанські друки, із збірки РОКМ, у переважній більшості — це богослужбові видання, надруковані церковно-слов'янською мовою. Проте у монастирській друкарні виходили й україномовні книги «славенским руским языком», «щоб вигідніше було з них свойственным языком руским народ научати» [1, с.55]. В музеї зберігається два таких видання «Народовещаніє или слово к народу кафалическому» (1768) [10] та «Науки парохіальніє» (1792) [11]. «Народовещаніє...» крім вказаного року видавалось ще тричі (1756, 1765, 1778). Цей твір є помітним явищем української літератури і належить до числа ораторської та повчальної прози. Видання 1768 року готував до друку почаївський ієромонах Анатолій Водзінський. Україномовні видання почаївської друкарні вирізняє те, що на відміну від інших творів тогочасних друкарень на теренах України, вони виходили українською літературною мовою.

Почаївські друки уніатського періоду відзначаються високим рівнем поліграфічного виконання. Вони прикрашені гравюрами відомих митців того часу Іосипа та Адама Гочемських, Федора Стрільбицького, Івана Филиповича, Федора Охрімовського та інших відомих граверів [16, с. 101].

Помітним є досягнення почаївських майстрів у декоративному оздобленні. Їх заставки, кінцівки та художні ініціали належать до найкращих надбань українського книжкового мистецтва XVIII ст. [3, с. 248]. «Наприкінці XVIII ст., — зазначає Г. Логвин, — в оздобленні почаївських друків певне місце посідають офорти. Деякі з них виникли під впливом офортів Рембранта та його послідовників» [7, с. 110].

Таким прикладом високого мистецького рівня є зокрема книги з фондової збірки РОКМ: «Служебник» (1791) [12], «Трефалогіон» (1777) [13], «Апостол» (1783) [14], «Євангеліє» (1780) [15].

Книги нашої музейної колекції, що виходили у Почаївській друкарні після 1831 року, кількісно та якісно поступаються своїм попередникам. Усі вони (16 одиниць зберігання) являються богослужбовими виданнями. Таке, здавалось би, нелогічне співвідношення — збереження більшості давніх книг можна розглядати, факт того, що монастирська друкарня найбільш плідно працювала у період юрисдикційної приналежності Уніатській Церкві.

Посеред почаївських друків православної доби необхідно відзначити майже повну музейну колек-

цію часопису «Волинські Єпархіальні Відомості», що спочатку виходив в Кременці, пізніше в Почаєві та Житомирі. На його сторінках друкувалась значна частина історичних досліджень та розвідок, документальних матеріалів, присвячених минувшині Почаївського монастиря. Їх авторами були священники, ченці, студенти духовних навчальних закладів, миряни. Серед цих досліджень необхідно відзначити ті, що були присвячені питанню функціонування монастирської друкарні [8].

Посеред дрібних православних друків церковно-історичної колекції РОКМ, що побачили світ у монастирі у кінці XIX на початку XX ст. є окремі номери «Почаевского листка», «Бесплатное приложение к Почаевскому листку» та листівки політичної організації «Союз Русского Народа», осередок якого знаходився у Почаївській лаврі.

Переважна більшість почаївських друків потрапила до музею в результаті експедицій по храмам Рівненщини у сімдесяті — вісімдесяти роки XX ст., частина була закуплена або подарована, окремі екземпляри передані службою безпеки СРСР.

Безумовно, продукція почаївської монастирської друкарні, що зберігається в РОКМ, лише в певній мірі відображає розвиток книгодрукування Свято-Успенської лаври, ілюструючи зв'язок цього християнського центру з частиною Волинського регіону. Почаївські друки підтверджують, що Рівненщина — її християнські громади, окремі особи здобували духовний харч, який створювався на Горі Почаївській. Конфесійні рамки не стали перешкодою у тому, що богослужбова література видрукувана в уніатську добу і в майбутньому використовувалась у православних храмах.

Сьогодні, окрім РОКМ, почаївські друки зберігаються у багатьох інших зібраннях. Найбільша у світі збірка кирилических друків, що походять з Почаївського монастиря оо. Василіан зберігається у фондах Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (понад 1370 примірники — 162 видання). Значно скромнішими є інші колекції. Зокрема, фондова колекція музею книги Державного історико-культурного заповідника м. Острог нараховує 102 почаївські стародруки, Музею книги і друкарства України 61, збірка Національної історичної бібліотеки України нараховує 47 екземплярів. Також окремі примірники, що побачили світ у XVIII — початку XX ст. є надбаннями інших музейних та бібліотечних зібрань, зокрема, Тернопільського обласного краєзнавчого музею (ТОКМ) [2].

Доробки почаївської монастирської друкарні активно використовуються у музеях України на виставках та в постійнодіючій експозиції. Частина

з них потребують реставрації, окремі екземпляри, збереженість яких є неповною, визначення точного датування. У зберігачів друкарської спадщини є достатньо проблем щодо збереження пам'яток, проте цінність створеного на протязі століть, зобов'язує донести до прийдешніх поколінь твори які є мистецькими та історичними шедеврами. Однознач-

но можна стверджувати, що колекція почаївських видань у збірці РОКМ та в інших зібраннях, поза усіляким сумнівом, є безцінним скарбом культурної спадщини. Почаївські друки, звичайно, ще будуть поповнювати музейні фонди, використовуватись дослідниками та займуть гідне місце в музейних експозиціях.

Джерела та література:

1. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. — Крем'янець на Волині, 1938. — 67 с.
2. Заболотна Н. В. Побутування почаївських кирилических стародруків на Волині XVIII — початку XIX ст. за пограничними записами (на матеріалах фондів Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського) // Актуальні питання культурології: Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології. — Рівне, 2010. — Вип. 9. — С. 22–27; Почаївські стародруки в фондах НБУВ: електронний каталог / каталогізація та бібліографічний опис стародруків — Н. В. Заболотна (к. філол. н.), підготовка онлайн-публікації електронного каталогу — К. В. Лобузін (к. техн. н.) // НБУВ [електронний ресурс]. — К., 2008 // www.nbuv.gov.ua/divisions/vsd/pochajiv/es.html; Завгородня Г. А. Організація і огляд колекції слов'янських книг кирилического друку в Державній історичній бібліотеці України // Роль бібліотек монастирів, соборів та інших установ у розвитку культури України: тези наукової конференції. — К., 1993. — С. 63–65; Булига О. Друкарня Почаївського Свято-Успенського монастиря. Аналіз видань із збірки Рівненського краєзнавчого музею // Роль християнства в утвердженні освіти, науки та мистецтва: історія, уроки, перспективи. Наук. зб. — Рівне, 2000. — С. 50–54; Костюк С. Стародруки Свято-Успенської Почаївської лаври у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї // Актуальні питання культурології: Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології. — Рівне, 2010. — Вип. 9. — С. 35–37; Киреева Г. В. Евангелія Почаевської типографії в зібранні Національного художественного музею Республіки Беларусь // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі. — Мінск, 2006. — Вип. 8. — С. 92–96; Литовченко А. Гравюри Почаївської друкарні з бібліотеки Київського Церковно-археологічного музею в збірці Національного музею історії України // Могилянські читання 2002. — К., 2003. — С. 288–293; Огнева О. Златогорський О. З історії друкованої Біблії України другої половини XVIII ст. // Сакральне мистецтво Волині. Матеріали 9-ої міжнародної наукової конференції. — Луцьк, 2002. — С. 117–118; Позіховська С. Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. у зібранні Музею книги та друкарства м. Острога // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток бібліотечної справи в краї: наук. зб. Матеріали XVI Волинської наук. істор.-краєз. конфере-
3. Запаско Я. Мистецтво книги. — Львів, 1971. — 311 с.
4. Іларіон Митрополит. Фортеця Православ'я на Волині Свята Почаївська Лавра. — Вінніпег, 1961. — 398 с.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. — Ф.231. — № 236. — 1 арк. (Грамота Августа II короля польського Почаївському монастирю на відновлення типографії та право видання книг, оригінал, 1732).
6. Ісаєвич Я. Василянські друкарні: Унів і Почаїв // На службі Кліо. Зб. наук. праць. — Київ-Нью-Йорк-Торонто-Париж-Львів, 2000. — С. 460–468.
7. Логвин Г. Н. З глибин. Гравюра українських стародруків XVI–XVIII ст. — К., 1990. — 408 с., 516 іл.
8. Предметный указатель содержания неофициальной части Волынских Епархиальных Ведомостей, за первые двадцать лет их существования: Сентябрь 1867 — Август 1887. — Почаевская Успенская Лавра. — 256 с.; Указатель статей, помещенных в неофициальной части Волынских епархиальных ведомостей за второе двадцатилетие их существования (с сентября 1887 по декабрь 1907 года включительно). — Почаев, 1909. — 207 с.; Барановский С. Краткие исторические сведения о бывших на Волыни православных типографиях // ВЕВ, 1877. — Ч. Неоф. — № 18. — С. 783–784.; Осипов С. Почаевская типография до начала XVIII века // ВЕВ, 1907. — Ч. Неоф. — № 25–29. — С. 737–857; Почаевская типография и братство Львовское в XVIII веке // ВЕВ, 1909. — Ч. Неоф. — № 35–39. — С. 726–810.
9. Рівненський краєзнавчий музей (далі РКМ) VIII Д 2485; VIII Д 2129.
10. РКМ VIII Д 3270.
11. РКМ VIII Д 1710.
12. РКМ VIII Д 2488.
13. РКМ VIII Д 3158.
14. РКМ VIII Д 3311.
15. РКМ VIII Д 1664; VIII Д 1668; VIII Д 1822.
16. Ричков П. А., Луц В. Д. Почаївська Свято-Успенська лавра. — Київ, 2000. — 136 с.